

Dániel Arnold: A többtermelés és az általános választójog

Áyitva áll a pálya előttünk; a mezőgazdasági tudomány legújabbkori nagyszerű fejlődése létrehozta minden lehetőségét annak, hogy földünket dúsan termővé tegyük és legyőzhessük az ennek útját álló összes természeti nehézségeket. Ha e megnyílt lehetőségeket felhasználva, mezőgazdaságunkat korszerűen átalakítjuk: Nyugateurópa gazdag, művelt, erős és szabad nemzeteinek sorába emelkedünk; ha ellenben elmulasztjuk a kínálkozó nagy alkalmat, ha megmaradunk földművelésünk mai rabló rendszere és haladásunk mai csigatempója mellett: akkor földünk, mely már úgysis kezd kimerülni, egészen kimerül és mi magunk a rövidebbet fogjuk húzni a népek versenyében. Előttünk a legfényesebb siker kilátása: hátunkban a legborzasztóbb kényszerúsége annak, hogy haladjunk. A helyzet olyannyira ki van élesedve, hogy Magyarországon ezidőszertint nincs létjoguk más törekvéseknek, mint olyanoknak, melyek minden melléktekintet nélkül az ország haladására, a földművelés átalakítására irányulnak; az ország létérdeke ellen tör, aki szembehelyezkedik ilyen törekvésekkel, akár nyíltan, akár leplezetten.

Azt kellene hinnünk, hogy az ország ezen mai helyzetében nincs és nem is lehet olyan társadalmi osztály, mely indíttatva lehetne arra, hogy a mezőgazdaság korszerű haladásával szembeszálljon. Pedig még sincs így, sőt épen az az osztály, mely 1867 óta az ország összes belügyeit intézi: a nagybirtokosság és a dzscentri szemben áll a mezőgazdasági haladással, nem pedig mellette. Talán különösen hangzik ez, mert hiszen ezek az ú. n. történelmi osztályok egyszersmind gazda-osztályok, sőt mint ilyenek úgy szoktak szerepelni, mint az egész gazdanépeség egyetemes érdekeinek képviselői. És ugyan kinek használjon a többtermelés, ha nem a gazdának első sorban: tehát a nagybirtokosságnak, mely egyszersmind gazda-érdekeltség, a többtermelés csak nem árthat, csak nem lehet érdeke ellen? A dolog nem áll egészen így. Csakugyan használ a gazdának, ha növek-

szenek a föld átlagos termései, de nem minden gazdának és nem minden esetben. A nagy gazdának, illetőleg a nagybirtokosnak a többtermelés csak abban az esetben használ, ha emeli a földjövedelmet (a gazdasági jövedelem azon részét, mely bérbeadás esetén mint haszonbér válik külön a többi jövedelemtől).

A földjövedelem — a haszonbér — alakulása három tényezőtől függ: attól, hogy mekkora a termelés, mekkora a gabona ára és mekkora a munkabér. Legmagasabb a földjövedelem olyan időkben, amikor az átlagos termékek nagyok, s amikor egyszersmind a gabonaárak is magasak, a munkabérek pedig alacsonyak. Ellenben olyan időkben, mikor alacsonyak a terményárak és magasak a munkabérek: nagy átlagos termékek dacára is alacsony lehet a földjövedelem, alacsonyabb mint kisebb termelés, de lényegesen magasabb terményárak és alacsonyabb munkabérek mellett.

Ha a földművelés halad: nagyobbodik nem csupán a termelés (tehát a termények kínálata), de egyszersmind a munkások után való kereslet is. Ha tehát nagyarányú a földművelés haladása és a velejáró termésmennyiség növekedése: annyira süllyednek a gabonaárak és emelkednek a munkabérek, hogy a föld haszonbérére hanyatlik, s a nagybirtokos jövedelme rövidebbé szűnik. A földjövedelem növekedésére csak olyan kisebb mértékű többtermelés alkalmas, amely nem módosítja lényegesen a gabonaárakat, és a munkabérekét.

Am olyan kis mértékű többtermelés, amilyent a nagybirtokosság és az úri középirtokosság érdeke megenged, mai viszonyaink között távolról sem elegendő ahhoz, hogy az ország haladásszükségletét kielégítse, s a talaj kimerülését orvosolja. Oly erős termelés-növekedést követelnek ezek a célok, a mekkorát a nagybirtok, az adott helyzetben, nem képes összeegyeztetni a maga érdekeivel.

A nagybirtokosság és a dzsentri ezidőszere az ország vezető rétegei lévén: nem kevésbé fontos, mely irányban érdekli őket mezőgazdaságunk átalakulása, és hogy ennek a szükséges átalakulásnak velük vagy ellenük kell-e megtörténnie. Nehogy elhamarkodottan alkossunk véleményt: tekintsük át pontról-pontra, hogy az adott világgazdasági környezetben, adott termelési és népességi viszonyaink között mezőgazdaságunk modern átalakulása miképpen módosítaná a nagybirtok létfeltételeit.

a) A világgazdasági környezet

Egyáltalán azt látjuk az egész világgazdaságban, hogy a modern termelőerők kibontakozása nem kedvez a nagybirtoknak. Mindenütt a munkabérek erős emelkedése kísérte a modern gazdasági viszonyok kialakulását; hatvan évvel ezelőtt még csak Angliában lépett föl a munkabérek emelkedése, de azóta kiterjedt ez a jelenség Angolországból kelet és dél felé eső területekre is, egyre tovább és továbbhaladólag. Negyven év óta a

gabonaárak is nagybirtokellenesek, mert hanyatló irányzatot mutatnak. A világpiacon áralakulások fejlődésének ez a tendenciája, ha tovább tart: szükségképpen a mezőgazdasági földjövedelem csökkenésére, a nagybirtok hatalmi pozíciójának gyengülésére vezet, sőt ez a gyengülés a legfejlettebb északnyugat-európai országokban már be is állott.

Persze, mint minden fejlődés, úgy a világpiacon áralakulások ezen fél évszázad óta mutatkozó fejlődése is apróbb-nagyobb visszaesésektől megszakítva megy végbe. Többek között éppen az utolsó öt év folyamán lehetett tapasztalni a világ gabonapiacán egy ilyen visszaesést, melynek lefolyását s az előző idők áralakulásaihoz való viszonyát, a következő számsor mutatja.

A londoni piacon 1 quarter búza ára volt shilling és penceben*	
az 1846/75. évek átlagában 52,11	az 1907. év átlagában 30,7
„ 1876/85. „ „ 43,4	1908. „ „ 32,-
„ 1886/90. „ „ 31,5	1909. „ „ 36,11
„ 1891/905. „ „ 28,2	1910. „ „ 31,7
„ 1906. év „ „ 28,3	1911. „ „ 31,7

E számok tanúsága szerint a világpiacon a búza drágulása, mely az 1907. évi gyöngye világaratás után kezdődött, már 1909-ben elérte a tetőpontot és még abban az esztendőben sem volt valami szörnyű, az 1875. előtt lefolyt időkéhez hasonlítható drágaság, mindössze kb. 25%-al volt nagyobb a gabona ára a már húsz év óta megszokott normális árnál. Két év óta pedig olyan jegyzések vannak a világpiacon, melyek a normális árat csak kevéssé múlják fölül.**

Mindamellert a legutóbbi évek átmeneti árjelenségei bizonyos körökben fölkeltették azt a várákozást, hogy most már vége lesz az olcsó gabonának, az árfejlődés visszafordul a közelmúlt évtizedekével ellenkező emelkedő irányba. Ennek a várákozásnak nincs semmi konkrét alapja. Csak abban az esetben lehetne a világ gabonapiacán tartós áremelkedésre számítani, ha megszüntek volna az okok, melyek eddig az olcsóságot létrehozták. Ez okok egyike: a mezőgazdaság területi terjeszkedése, új földek bevonása a kultúrába, főleg a tengeren túl. Másik ok az agrártechnika haladása, mely minden művelt országban olcsó eszközöket adott a gazdának termései növeléséhez. Már most: a tengerentúli vadon területek korántsem fogytak el, sőt csupán Kanada és Argentína 250 millió hektár szűzfölddel rendelkezik; — az agrártechnika pedig éppen az utóbbi időben korszakos vívmányokkal gazdagodott, melyek mindenütt, de különösen az Egyesült Államokban és Kelet Európában rendkívül nagy mező-

* V. ö. a Statistical Abstract megfelelő évfolyamait továbbá a Journal of the Board of Agriculture 1911/12. évi folyamát.

** Hogy mi itt Magyarországon oly erősnek tapasztaljuk a gabonaárak 1907 óta beállott emelkedését: ennek az az oka, hogy nálunk a gabona ára 1907-óta nem csupán a világpiacon emelkedéssel lett nagyobb, de a vámmal is, melynek áremelő hatása a közös vámterületen éppen 1907 óta vált érezhetővé.

gazdasági fejlődést tesznek lehetővé, amely már be is állott. Ezidőszerint a civilizált népek országaiban az olcsó gabona-termelésnek oly sok kihasználatlan lehetősége van, hogy a gabonaárak bármely lényegesebb emelkedése csak arra lesz alkalmas, hogy egy-egy újabb olcsón termelt gabonátömeget szóltson a világpiacra, amely aztán újból lenyomja az árakat.*

Így állván a helyzet, belátható időig semmi kilátás a világpiaci gabonaárak tartósabb emelkedésére. Ha pedig erre nincs: akkor arra sincs kilátás, hogy megszűnjék a munkabérek emelkedése, mert ez szoros összefüggésben áll a gabona olcsóságával.

A gabonát 1870 óta, a földművelés általános haladásán kívül, főleg az a nagyszerű mezőgazdasági többtermelés tette olcsóvá, mely a tengeren túl vadon területek feltörése révén előállott; ez a folyton nagyobbodó földművelés, s a rajta fölépülő ipar teszi képessé a tengerentúli országokat évente száz-ezer és százezer európai bevándorló befogadására, ez adja meg egyszersmind Nyugateurópa iparának is a nagyarányú terjeszkedés lehetőségeit, melyek ott a munkabéreket emelik.**

Ha megakadna a tengeren túl a mezőgazdasági termelés gyors fejlődése: nem csupán a gabona ára emelkednék, de egyszersmind összébb szorulna a tengeren túl a kereseti alkalom, s az oda való kivándorlás lehetősége, a nyugateurópai ipar pedig válságos helyzetbe jutna; mindez lenyomná a munkabéreket. Kicsinyben látszott ez az 1908. és 1909. években, amelyeknek aránylag magas gabonaárait rossz amerikai termések okozták; a magas gabonaárak hatása alatt ipari válság lépett föl nemcsak Nyugateurópában, de az Egyesült Államokban is, úgy, hogy az oda irányuló kivándorlás megakadt, sőt visszavándorlás lépett föl.

Ameddig általában olcsók lesznek a gabonaárak: addig arra is kell számítanunk, hogy a munkabérek eddigi emelkedő irányzata megmarad továbbra is és hogy a szegény országok szegény népe mint eddig, úgy ezentúl is fog találni a földgömbön helyeket, ahova kivándorolhat, s ahol jobb keresetet találhat, mint otthon.

b) A többtermelés, s a mezőgazdasági munkabér

A munkabérek emelkedése, ez az általános világ gazdasági tendencia, nyugatról kelet felé való terjedése közben, már tíz évvel ezelőtt eljutott a mi földművelésünkbe is, amint e számok mutatják:

A mezőgazdasági férfinapszám évi átlaga, a hivatalos kimutatások szerint volt

az 1900/902. években	127 fillér
„ 1903/905. „	140 „
„ 1906/908. „	196 „
„ 1909/911. „	207 „

* Részletesebben I. szerzőtől: *Föld és társadalom*, 253—280 1.

** Részletesebben I. *Föld és társadalom*, 209—214. 1.

Nem kifogástalanul megbízhatóak ugyan a hivatalos adatgyűjtés fenti eredményei, de az nem kétséges, hogy a mezőgazdasági munkabér tíz év óta igen lényegesen emelkedett. Ezt az emelkedést általában arra vezetik vissza, hogy a falu dolgozó népének egy nagy százaléka a századvég óta részben kivándorolt az országból, részben pedig az ország fejlődő városaiba költözött: ami kétségtelenül egyik előfeltétele volt a béremelkedésnek, de korántsem kizárólagos oka, amint általában felfogják. Volt annak még egy más jelentékeny oka is.

Hogy kizárólag az elvándorlás, s a kivándorlás okozta volna a mezőgazdasági munkabér emelkedését: azt már azért is bajos elhinni, mert ezidőszerint több dolgozó földműves van az országban, mint 1900-ban volt, minden időközben végbement kivándorlás dacára is több. Az 1900. év végén 4,916.000 mezőgazdasági kereső volt az országban; az 1910. év végén, az új népszámlálás eredménye után elindulva, körülbelül 5,100.000*; tehát nem csökkent, hanem növekedett mezőgazdaságunkban a munkáskezek kínálata. Ha a kereslet ugyanakkora maradt volna, mint volt: akkor (nagyobbodván a kínálat) nem hogy emelkednie, hanem inkább még hanyatlania kellett volna a munkabérnek. Hogy tényleg mégis emelkedett: ezt annak lehet köszönni, hogy a mezőgazdaság munkaerősüksége még nagyobb mértékben nőtt, mint a kínált munkaerő.

Mezőgazdaságunk az utolsó tizenöt év folyamán éppen nem haladt kielégítően; végeredményben csak éppen hogy lépést tartott — annyira, amennyire — a népesség szaporodásával. De ez a gyönge haladás is növelte a mezőgazdaság munkasükségletét. Az ország szántóföldterülete nagyobb és munkaigényesebb lett, azonkívül a régebben elpusztult szőlők nagy részét újraültették, már pedig a szőlő erősen munkaigényes. Az 1895 és 1910 között végbement változást mutatja a következő kis táblázat:

* Az 1910. évi népszámlálás foglalkozási statisztikája még nincs közzétéve. De a mezőgazdasági keresők számára vonatkozólag mégis vonhatunk bizonyos következtetéseket. 1900-ban a lakosság 66,2%-a élt őstermelésből, tehát 1910-ben körülbelül a népesség 63,2—64%-át teheték ki az őstermelő néprétegek, mert eddigi tapasztalás szerint, az ország lassan de folyton iparosodván, az őstermelők százalékának csökkennie kell. Az iparból, bányászatból és forgalomból élők száma 1890-ben a lakosság 17,8%-át, 1900-ban pedig 20,7%-át tette ki, tehát bizonyára 1900. és 1910. között is nőtt $2\frac{1}{2}$ —3%-kal, s így az őstermelők arányának csökkennie kellett körülbelül ugyanennyivel. Az 1910. év végén az ország népessége 18,265.000 lélek volt; ebből — $63\frac{3}{4}$ %-ot számítva — 11.650.000 volt az őstermelésből élő. Ha 1900-ban az akkori 11,194.000 lelket számláló őstermelő népességből 4,916.000 volt mezőgazdasági kereső: akkor 1910-ben, az őstermelő népességet 11,650.000 főre becsülvén, a mezőgazdasági keresők számát 5,100.000-re becsülhetjük.

Volt, ezer hektárookban

	1895-ben	1910-ben	Növekedés
A szántóföldterület	12.030	12.525	495
Ebből be volt vetve	10.257	11.500	1243
Ebből burgonyára és répára jutott	688	926	238
A beültetett szőlők területe	200	277	77

Ha 1895-ben 4,800.000-re, 1910-ben pedig 5,100.000-re tesszük a mezőgazdasági keresők számát, akkor azt látjuk, hogy a meglévő mezőgazdasági kereső népesség egy fejére jutott

	1895-ben	1910-ben
a szántóföld összes bevetett területéből	2,14 ha	2,25 ha
a burgonyával és répával bevetett területből	0,14	0,18
a szőlőterületből	0,04	0,06

Vagyis: 1910-ben 5,100.000 mezőgazdasági kereső kevésbbé volt elegendő az összes gazdasági munkák elvégzéséhez, mint 1895-ben 4,800.000. Ezért emelkedett a mezőgazdasági munkabér. Az persze magától értetődik, hogy kivándorlás nélkül jóval több lett volna 1910-ben a mezőgazdasági keresők száma, mint 5,100.000 s a mezőgazdasági munkabér egészen másképpen, a munkásokra nézve kedvezőtlenebbül alakult volna. De az adott világgazdasági környezetben, szabad kivándorlás mellett az a csekély mezőgazdasági haladás, mely az országot erősíteni nem volt képes: ahhoz mégis elég volt, hogy a mezőgazdasági munkabéreket lényegesen emelje.

És már most gondoljuk meg: ha a mai világgazdasági környezetben földművelésünk minimális haladása már így emelte a mezőgazdasági munkabért: mi lenne még akkor, ha földművelésünk nagyszabású, modern irányú átalakuláson menne keresztül?

Mert ebben az esetben egészen más alapra helyeződnek földművelésünk munkaerő-szükséglete; a modern földművelés jóval több munkaerőt képes egy adott területen hasznosan elhelyezni, mint a nálunk ma folytatott kezdetlegesebb mezőgazdaság. Mennyivel munkaigényesebb a modern földművelés, mint a mi ezidőszerint való mezőgazdaságunk: erről fogalmat nyerhetünk, ha összehasonlítjuk, hány munkás műveli Németország földjét és hány a mienket?

A megművelt terület így alakul:

	a Németbirodalomban (1907)		Magyarországon (1910)	
	ezer ha	%	ezer ha	%
szántóföld	25.774	79·8	12.525	78·8
kert	483	1·5	372	2·3
szőlő	135	0·4	277	1·7
rét	5.956	18·3	2.742	17·2
összesen	32.348	100·0	15.916	100·0

Magyarország 15,916.000 ha művelt területén, mint láttuk, 5,100.000-re megy a mezőgazdasági keresők száma, tehát minden 100 hektárra átlag 32 mezőgazdasági kereső jut. A Németbirodalom mezőgazdasági üzemeiben az 1907. évi üzemfölvétel

szerint 15,170.000 egyén van elfoglalva és pedig 12,158.000 állandóan, 3,012,000 pedig mellékfoglalkozásképen.* A 32,348.000 hektárnyi művelt föld 100—100 hektárjára esik tehát 38 állandó munkás és 9 alkalmi kiségitő. Ha ez utóbbiakat csak 2 állandó munkással tekintjük egyenértékűnek: akkor

a Németbirodalomban	40 földművest
Magyarországon	32 „

kell számítanunk 100 hektár művelt földre.

A Németbirodalomban tehát — hozzávetőlegesen — 25%-kal több munkát fordítanak egy adott földdarabra, mint nálunk. Ez a 25%-nyi többmunka kb. 65—70%-nyi többtermést eredményez,** ami azt jelenti, hogy egy német földműves évi munkája kb. 32—36%-kal több terméket produkál, mint egy magyar földműves; s emellett e nagyobb eredmény produkálásához a német földművesnek $2\frac{1}{2}$ hektár művelt föld elegendő: míg a magyar földművesnek $3\frac{1}{8}$ hektár föld kell ahhoz, hogy a maga csekélyebb eredményű évi munkáját el tudja helyezni.

Földművelésünk modern átalakulása tehát (a német példa után ítélve) nemcsak, hogy 32—36%-kal növelné minden egyes földművesünk évi munkájának eredményét: de egyszersmind azt a nemzetgazdasági előnyt is maga után vonná, hogy egy földművesnek kevesebb föld is elég volna, s így jóval több földműves élhetne meg az országban, mint most.

Milyen hatással volna egy ilyen nagy átalakulás a mezőgazdasági munkabérekre? Ha mezőgazdaságunk a német földművelés mai színvonalára emelkedik: 16 millió hektár művelt földünkön nem, mint ma, 5,100.000, hanem hozzávetőlegesen 6,400.000 földműves számára nyílik kereseti alkalom, sőt ez a sok földműves kevésbé lesz elegendő a 16 millió hektár megműveléséhez, mint ma a kevesebb; amint Németországban (melynek viszonyaiból most kiindulunk) ilyen is a helyzet; ott 40 földműves jut 100 ha művelt földre, míg nálunk csak 32, s a mezőgazdasági munkás keresete ott mégis jóval magasabb mint nálunk; ott körülbelül $2\frac{3}{4}$ —3 koronát tesz ki a mezőgazdasági férfinarszám évi átlaga. Már most: föltéve, hogy azon idő alatt, míg földművelésünk német színvonalra emelkedik, dolgozó földműveseink száma 6,400.000-re fog szaporodni: a mezőgazdasági munkabér körülbelül akkora lesz, mint most Németországban. Ha nem szaporodik ennyire az átalakulás tartama alatt földműveseink száma: akkor nagygazdáink magasabb napszámot lesznek kénytelenek fizetni, mint most a német nagy-

* Statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich, 1910. 30-31. lap.

** A hektáronként való termésátlagok 50—60%-kal magasabbak, mint nálunk, s emellett a vetésforgó is intenzívebb (több gumós növény, majdnem semmi ugar) ami már magában véve, a nagyobb termésátlagoktól eltekintve, is számottevő többtermést jelent.

gazdák, pedig ez utóbbiak már ugyancsak panaszkodnak a nagy munkabérek miatt.

A németek, mint előző helyen már meggyőződünk róla, az ő földművelésük nagy termelési reformját húsz év alatt hajtották végre; ennyi idő nekünk is elég lehet. Arra azonban húsz év távrolról sem elegendő, hogy földműveseink száma 25%-kal szaporodjék és — művelt földünk területéhez arányítva annyi földművesünk lehessen, amennyi most a németeknek van; talán még harminc év alatt sem fogjuk ezt elérni.

Népességünk természetes szaporodása — mint később látni fogjuk — a fejlődés meglehetősen előrehaladott stádiumában van; közel ahhoz, hogy hanyatlásnak induljon. Tehát ki van zárva, hogy földműves népünk természetes szaporodása húsz év alatt kiadhassa mezőgazdasági keresőink 25%-nyi szaporulatát. De föltéve, hogy ki is adná: bizonyos, hogy e szaporulatnak csak egy része marad a mezőgazdaságban, mert egy igen nagy része kivándorol, vagy pedig urbanizálódik. Főleg ez utóbbi folyamatnak lesz nagy szerepe azon esetben, ha földművelésünk élénk haladásnak indul: mert a földművelés haladása föllendíti a városokban az ipart, amely aztán munkaerőt von magához a mezőgazdaságból. Minden egyes mezőgazdasági többtermelés egy-egy új teret nyit meg a belföld városaiban a mezőgazdasági munkások elvándorlása számára.

Emellett a kivándorlás egyelőre még emelkedőben van, dacára annak a rövid fönnakadásnak, melyet 1908-ban lehetett tapasztalni. A Magyarbirodalomból a tengeren túlra vándoroltak száma volt

az 1896/900. években összesen	160.000
„ 1901/905. „	551.000
„ 1906/10. „	686.000

A tengeren túl, s általában a külföldön való elhelyezkedés lehetősége a jövőben, tekintettel a világ gazdaság általános fejlődésirányára, előreláthatóan nem kisebb, de még inkább nagyobb lesz, mint ma. Hogy dolgozó népünk e lehetőségeket milyen mértékben fogja kivándorlás útján igénybe venni: ez attól függ, végbemegy-e a következő évtizedek folyamán mezőgazdaságunk korszerű átalakulása, vagy nem. Ha nem: akkor a földműves anyák tovább is exportra fognak szülni; a földműves nép szaporulatának zöme ki fog vándorolni. Ha ellenben megtörténik a nagy mezőgazdasági átalakulás: akkor a földműves nép természetes szaporulatának egy nagy része meg fog maradni a mezőgazdaságban; egy más része ebben az esetben is elvándorol a faluból, de nem a külföldre, hanem az ország felvirágzó városaiba.

Mindkét esetben emelkedni fog a mezőgazdasági munkabér, de az utóbbi esetben, ha t. i. mezőgazdaságunk átalakul, még sokkal nagyobb béremelkedés fog beállni, mint különben.

Manapság a munkabérek alakulása valamely adott európai országban két tényezőtől függ; először attól, hogy milyen az

általános világgazdasági konjunktúra a munkabér tekintetében, másodszer attól, hogy mekkora az illető ország gazdasági fejlettsége, fejlettebb országban magasabb lévén a munkabér. A világpiacon, a következő évtizedekben, minden jel szerint tovább fog tartani a munkabérek eddig tapasztalt emelkedő tendenciája; ha ugyanakkor egyszermind a gazdasági fejlettség egy magasabb fokára jut fel az ország: kettős lesz a mezőgazdasági munkabér emelkedése.

Amennyiben tehát húsz-huszonöt év múlva gazdaságilag ott fogunk tartani, ahol ma Németország: nem akkora lesz nálunk a mezőgazdasági munkabér, amekkora most Németországban, hanem ennél sokkal magasabb. Amit különben már abból az említett körülményből is gondolni lehet, hogy mezőgazdaságunk modern átalakulása után 16 millió ha. művelt földünkön hozzávetőlegesen 6.4 millió dolgozó földművest tudnánk elhelyezni a mai németországi munkabér mellett. Ennyi mezőgazdasági keresőnk azonban húsz-huszonöt év múlva, tekintettel a gyengülő természetes népszaporodásra és az elvándorlásra, semmiesetre sem lesz; tehát a nagy mezőgazdasági átalakulás után az lesz a helyzet, hogy nagy termelés mellett nagy bőség lesz földben és nagy becse lesz a munkaerőnek, a mi közgazdaságilag rendkívül előnyös állapot, de annál hátrányosabb a nagybirtokra nézve.

* * *

Ebben az esetben oly nagy lesz nálunk a munkabér emelkedése, hogy a magyar munkabér, s az amerikai munkabér között jóval kisebb különbség lesz, mint ma, úgy, hogy a magyar munkásnak nem lesz érdemes Amerikába vándorolnia, ami végre is költséggel és kockázattal jár. Tehát meg fog szűnni a kivándorlás, sőt ami több: a jó munkabérek bevándorló munkásokat fognak idecsábítani az elmaradottabb kelet európai vidékekről.

Ilyenféle a helyzet Németországban, hol egy évtized óta a csekély kivándorlást jóval túlhaladja a bevándorlás. A Németbirodalomban ezidőszerint több millió lengyel, rutén és orosz munkás dolgozik. E bevándorolt munkástömeg nélkül a mezőgazdasági munkabér jelentékenyen magasabb volna, mint a mekkora tényleg. Igen nagy részben a vándormunkás-tömegeknek köszönhetik a német földesurak, (más részben a gabonavámnak), hogy a német mezőgazdaságnak az 1890-es években történt nagy átalakulása nem támadta meg érdekeiket — legalább ideig-óráig.

Minálunk is lehet már látni itt-ott elvétve egyes macedón vándormunkás-csoportokat, de számbavehető bevándorlás még nincs. Lesz azonban minden bizonnyal, mihelyt kialakul a mainál magasabbrendű gazdasági élet. A bevándorlást tehát most, midőn a mezőgazdasági munkabér jövő alakulásáról van szó, nem szabad kihagynunk a számításból; meg kell gondolnunk, nem számíthatnak-e a magyar földesurak olyan vándormunkás-tömegekre, amelyekkel földművelésünk átalakulása esetén is boldogulhatnak? Ha számba vesszük a viszonyokat, azt kell mondanunk, hogy nem.

A németek tapasztalatai szerint a keleturópai vándormunkás egyáltalán csak részben tudja pótolni a helyben levő munkaerő hiányát és a munkabér leszorítására csak korlátozott mértékben alkalmas. Már azért is, mert a kultúrája alacsony, tehát a munkája keveset ér. Emellett a vándormunkásnak több bért kell kapnia, mint hazájában, különben nem vándorol el; se bértöbbleten felül az utazásnak, s a közvetítő ügynök díjának is ki kell telnie a munkabérből; tehát az a selejtesebb munka, melyet a vándormunkás szolgáltat, nem is olyan olcsó, mint első pillanatra látszanék.

S a német földesurak nem is nyertek a keleturópai vándormunkában olyan segítséget, amelyre maradandóan támaszkodhattak volna. Már tíz évvel ezelőtt félre nem ismerhetően látszott, hogy a német nagybirtok hanyatlásnak indul a magas munkabérek következtében, ami a szakirodalomban kifejezésre is jutott. Négy év óta föltartóztatják a hanyatlást — annyira, amennyire — a világpiacon uralkodó magasabb gabonaárak, de ez az áremelkedés, mint már szó volt róla, csak múló természetű lehet; ha visszatérnek a normális gabonaárak: a német nagybirtok-gazdálkodás csődje befejezett tény lesz.

Annál is inkább, mert a lengyel, rutén és orosz vándormunkások is egyre nagyobb és nagyobb bért követelnek; aminek az az oka, hogy magában Oroszországban szinte évről-évre emelkedik a munkabér. Oroszországban most megy végbe az, ami nálunk már az ezernyolcszázhetvenes-nyolcvanas években végbement: a földművelés kibontakozása a hagyományos gazdálkodás kereteiből; de az orosz viszonyok nagyobb arányúak lévén a mieinknél: a kibontakozás is nagyobbyszerű. Négy-öt év óta rohamos gazdasági átalakulást lehet észlelni az orosz területeken; a híres községi közös birtokot, a „mir”-t felosztják, a nagybirtokból évről-évre többet és többet parcelláznak, ezenkívül Észak-Oroszország és Szibéria vadon területeire évente félmillió ember vándorol ki. Előrelátható, hogy a közel jövőben Oroszország vándormunkás kínálata csökkenni fog. Pedig a kereslet emelkedőben van.

A vándormunkásoknak az a kontingense, amelyet Oroszország nyújt, a közel jövőben még a német földesuraknak sem lesz elég; erre a kontingensre a magyar nagybirtok, ha viszonyaink megfelelő alakulásával vándormunkásokra szorul, még csak nem is gondolhat. A magyar földesurak kizárólag a Balkán vándormunkásaira lesznek utalva és nagy kérdés, nem kell-e még ezért a kontingensért is az osztrák nagybirtokkal versenyezniök. Pedig a Balkán két-három évtizeden belül nem lesz képes sok vándormunkást útnak eresztetni, mert közlekedése fejletlen, s ami több: nagy területein (Szerbiában, Bulgáriában, Görögországban, Albániában) a dolgozó népre kedvező a birtokeloszlás, pedig a jó birtokeloszlás tudvalevően csökkenti az elvándorlást. Délkeleti szomszédságunkban, Romániában a birtokeloszlás rossz ugyan, de a kormány egyre nagyobb mértékben kénytelen földet adni

a népnek; épen most szekularizálják az egyházavakat; pedig ezelőtt is úgy állt a helyzet, hogy még a mi földműveseink, a székelyek vándoroltak Romániába dolgozni, nem hogy a román földművesek mihozzánk.

S az a kevés vándormunkás is, melyet a Balkán a közelebbi jövő folyamán szolgáltatni képes, oly műveletlen, oly lusta és megbízhatatlan, hogy modern intenzív földművelésben alig lehet őket valamire is használni. Hozzájuk képest az orosz muzsik valóságos kultúrember. Ilyenek a magyar földesurak kilátásai vándormunkások dolgában, amelyekre, ha az országban magasabbrendű gazdasági élet kialakul, igen hamar rá fognak szorulni.

c) A mezőgazdasági többtermelés, s a gabonaár

Még tíz-tizenöt évvel ezelőtt tisztán a világpiac döntötte el, hogy mennyibe kerüljön nálunk egy métermázsba búza; a mekkora a búza ára Londonban volt, körülbelül akkora volt Budapesten is. A közös vámterület gabonavámjai mintha nem is lettek volna; hatásuk nem igen volt, mert Ausztria és Magyarország együttvéve nem fogyasztott el annyi gabonát, amennyit termelt; a vámok hiába zárták el a behozatal útját, a gabonaárakat nem növelték: mert behozatalra nem volt szükség, inkább még kivittek a vámbelföld gabonaterméséből.

Az 1907. évi aratás óta lényegesen megváltozott a helyzet. Azóta a vámbelföldön a búza métermázsánként való ára mindig néhány koronával (1909-ben 8 koronával!) magasabban állott, mint a világpiacra. Hogy a helyzet ide fejlődött, ennek az volt az oka, hogy a vámbelföld fogyasztása (a népesség szaporodása és az igények emelkedése következtében) lassacskán túlnötte a termelést, úgy, hogy az utolsó öt esztendő termései már nem voltak teljesen elegendők a belfogyasztás fedezésére; következésképp a vámok áremelő hatást nyertek. Nem kell azonban azt gondolni, hogy a fogyasztás valamely rohamos emelkedése hozta volna létre az új helyzetet; szó sincs róla! A fogyasztás emelkedése meglehetősen lassú volt, de még lassúbb volt a termelés gyarapodása, főleg azért, mert a közös vámterület főtermelője, a magyar mezőgazdaság, már tizenöt év óta alig haladt valamit.

Tegyük föl azonban, hogy a legközelebbi jövőben mezőgazdaságunk haladása erőteljes lesz és országos terméseink gyors tempóban növekedni fognak. Ebben az esetben igen közel jár annak a valószínűsége, hogy a közös vámterületen a termelés gyorsabban fog emelkedni, mint a fogyasztás; következésképp a termések csakhamar bőven elegendők lesznek a belfogyasztás fedezésére; a gabonavámok áremelő hatása el fog tűnni és Budapesten, hol ma 24 korona 1 q. búza ára, a világpiaci ár fog érvényesülni, mely előreláthatólag, mint a közelmúltban, úgy a közel jövőben sem lesz nagyobb 15—16 koronánál. Nem szorul bővebb magyarázatra, hogy ilyen változás a földjáraadékok alásülyesztését, s a nagybirtokos érdekeltséget érzékenyen károsítaná.

Csakugyan megvan-e a valószínűsége annak, hogy mezőgazdaságunk reformja a gabonavámok hatását megszüntetné: erről meggyőződhetünk, ha összevetjük egyfelől a fogyasztás, másfelől a termelés emelkedésének lehetőségeit. De mindenekelőtt lássuk azt, milyen ez időszak szerint a közös vámterületen a termelés s a fogyasztás viszonya?

Ezidőszerint a közös vámterület termései ilyenek:

Termett évente az	1901/1910. évek átlagában, millió métermázsákban		
a	Magyarbirodalomban	Ausztriában	a kettőben együtt
búza	44,1	14,6	58,7
rozs (konkoly kétszeres)	13,6	24,2	37,8
árpa	13,7	15,7	29,4
zab	12,1	20,2	32,3
tengeri	38,8	4,1	42,9
szemes gabona összesen	122,3	78,8	201,1
burgonya-	46,0	126,0	172,0

Az együttes szemtermésből a vámkülföldre vittek az 1901/10

években összesen 676 millió q-t, behoztak 56.6 millió q-t a kiviteli többlet tíz év alatt 11.1 millió q., évente átlag 1.1 millió q. Ezt az évi átlagos kivitelt levonva a 201.1 millió q együttes szemtermésből, azt látjuk, hogy —az 1901/1910 évek átlagát tekintve — 200 millió métermázsányi szemtermés körülbelül elég ahhoz, hogy a közös vámterület belfogyasztását és vetőmagszükségletét fedezze, 172 millió q. burgonyatermés mellett, amelyet szintén lényeges kivitel, vagy behozatal nélkül elfogyasztott a monarchia. Az 1901/10 évek átlagában a Magyarbirodalom népessége 20,130.000, Ausztriáé 27,355.000, a kettőé együtt 47,485 000 lelket számlált. Vagyis fejenként 4.21 q szemtermést és 3.62 q burgonyatermést foglalt le a népesség fogyasztása; ha a vámbelföldön, a fogyasztás mai állapotában fejenként ennyi terem, akkor a belszükséglet körülbelül fedezve van.*

Az 1910 év végén a két ország együttes lakossága a népszámlálás adatai szerint 49,454.000 főt tett ki. Még ennek a népességnek sem volt szüksége számbavehető behozatalra.

Az 1907/1910 években a közös vámterületen gabonából, hüvelyesekből, lisztből, őrleményekből és rizsből volt ezer métermázsákban 19,60 koronás búzaár mellett; az 1901/10 évek átlagában így jegyezték a búzát a budapesti tőzsdén. Ahhoz, hogy a búza ára a közös vámterületen a mondott évtized átlagában csak 16 korona lett legyen, nem kellett volna több, mint pár százalékkal nagyobb egy főre eső termelés, mint amennyi tényleg volt. Mert, amint közgazdaságilag megállapították, elsőrendű szükségleti cikkek tehát első sorban a kenyérgabona — áralakulásában igen csekély termelési többletek vagy hiányok már jelentékeny árhanyatlást vagy emelkedést váltanak ki.

	a behozatal	a kivitel
1907-ben	2.319	6.550
1908-ban	2.512	5.607
1909-ben	11.190	4.768
1910-ben	6.025	4.927
	Összesen 22.046	21.852

Tehát a behozatali többlet e négy évben mindössze 194.000 q volt, évente átlag 49.000 q. Ez a minimális behozatali szükséglet könnyen eltűnhet, sőt kiviteli fölöslegnek adhat helyet azon esetben, ha a termelés gyorsabban fog növekedni, mint a fogyasztás. Lássuk tehát

milyen gyorsan növekedhetnek a közös vámterületen a termések?

A németek az ő termésátlagaikat, melyek az 1880-as években még nem voltak nagyobbak a mieinknél, húsz év alatt emelték modern színvonalra; azt is láttuk előző helyen, hogy az agrártechnika újabb vívmányai nálunk is megadják a lehetőséget a termésátlagok hasonló, sőt nagyobbarányú emeléséhez.

Már most, föltéve hogy húsz év múlva 12 métermázsza búza helyett úgy, mint most a németek, átlag 19 métermázsát aratunk egy hektáron: akkor a Magyarbirodalom 3,800.000 ha búzaterületén terem 72 millió q. Ha a többi gabonafaj mai 11—12 q-ás termését átlag 17 q-ra emeljük: 3,550.000 ha rozs, árpa és zabterületünk termése 60 „ „

Ha 16 $\frac{1}{2}$ q tengeri helyett átlag 32 q-át fogunk egy hektáron termelni: ez utóbbi termésátlag 2,850.000 hektáron ki fog tenni 92 q-át

És az összes szemtermés ilyen átlagok mellett 224 millió q. Persze valószínű, hogy mezőgazdaságunk reformja esetén a gabonával bevetett terület csökkenne, sőt talán még a tengerivel bevetett terület is (noha a tengeritermelés nagyon előnyössé válnék) kevesbednék valamivel, hogy szálas takarmánynak és gumós növényeknek adjon helyet. De még ha 10—15%-ra is rúgna a gabona- és tengeriterület csökkenése, akkor is kitenne az átlagos évi szemtermés kb. 200 millió q-át, a mai 122 millió helyett.

De még ezen felül burgonyatermelésünk nagyobbodásának egyenesen óriási a lehetősége. Ezidőszerint a burgonyával bevetett terület, bár évről-évre növekszik, még mindig nem tesz ki többet, mint 700.000 hektárt, a szántóföldterület 53%-jét. Ha mezőgazdaságunk intenzív lesz: a burgonyaterület könnyen kiterjedhet a szántóföld 10%-án belül 1,200.000-1,300.000 hektárra. És ha ugyanakkor a hektáronként való burgonyatermések a mai átlagos 77 q-ról 130 q-ra emelkednek : akkor nem, mint most, (az 1906-10. évek átlagában) 54 milló q, hanem 160—170 millió q burgonya fog teremni.

Ha tehát földművelésünk modern alapokra helyeződik: akkor maga a Magyarbirodalom közel 200 millió q szemet és 160—170 millió q burgonyát lesz képes termelni: annyit, amennyit ma az egész közös vámterület termel és elfogyaszt.

Emellett Ausztria terméseinek nagyobbdására is számítani kell. Egy évtized óta élénkebben mozog előre az osztrák mezőgazdaság; tíz év alatt

az 1891/900 és 1901/910-es évtizedek között, hektáronként:			
a búzatermések	110 q-ról	129 q-ra,	tehát 17%-kal
a rozstermések ...	100 „	124 „ „	24% „
a burgonyatermések	83.2 „	104.2 „ „	26% „

emelkedtek. A haladás épen a fő gabonatermelő tartományokban, Cseh-, Morva-, Gácsországban és Alsó-Ausztriában élénkült meg. Az alpesi tartományokban pedig szinte lázas sietséggel iparkodik az osztrák kormány — támogatva az egész közvéleménytől — a havasi gazdálkodást fejleszteni. Hogy az osztrák népek épen most, mikor haladásuk a jólét kapuját felnyitotta előttük, nem fognak megállapodni, hanem fokozott élénkséggel tovább haladnak: azt biztosra vehetjük.

Nemcsak lehetséges, de előrelátható, hogy Ausztria mai 80 millió q-ás szemtermései és 126 millió q-ás burgonyatermései a következő húsz év folyamán nagy arányban növekedni fognak. Ha ugyanakkor a mi földművelésünk is erőteljesen haladni fog: könnyen megtörténhetik, hogy húsz év múlva a vámbelföld vagy 300—325 millió q szemet és 350—400 millió q burgonyát fog termelni, ami, szemben a mai termésekkel, 65—70%-nyi termelés-nagyobbdást jelentene (a burgonyaterméseket száraz anyagban gondolva).

Lehetséges-e, hogy a gabona- és burgonyafogyasztás húsz év alatt 65—70%-kal növekedjék?

A Németbirodalomban volt ilyesmire példa a közelmúltban. Ott az 1880-as, s az 1900-as évek között a gabona- és burgonyatermelés együttvéve 65%-kal növekedett; ennek dacára nem hanyatlott, sőt inkább még közel 20 millió q-val nagyobbdott a gabonabehozatal. A fogyasztás ily erős emelkedésének az a magyarázata, hogy a Németbirodalom népessége húsz év alatt, 1885-től 1905-ig 29%-kal szaporodott, s emellett a néptömegek táplálkozása is nagy mértékben javult.

Azonban abból, hogy Németországban ily rendkívül erős volt is a mezőgazdasági átalakulás idején a gabona- és burgonyafogyasztás emelkedése: nem következik, hogy a közös vámterületen is ily erős lesz, mert itt egészen mások a viszonyok; a népszaporodás gyengébb, s a fogyasztók igényeinek emelkedését (a mezőgazdasági viszonyok eltérő jellegénél fogva) aránylag kicsiny gabona- és burgonyamennyiségekkel is ki lehet elégíteni.

Milyenek a gabona- és burgonyaszükséglet emelkedésének kilátásai a közös vámterületen?

A népszaporodás a közös vámterületen már most is jóval kisebb arányú, mint Németországban, s a következő évtizedekben, a népesedés modern fejlődésének törvényszerűségeinél fogva csak gyengülhet, de nem erősödhetik, amit könnyen fel-foghatunk, ha összehasonlítjuk a Németbirodalom népszaporodásának fejlődés-menetét Ausztriáéval és a Magyarbirodaloméval.

A Németbirodalom 1000 lakosára jutott évente:

	születés	halálozás	születési többlet
az 1881—85 években	38,5	27,2	11,3
„ 1886-95	37,7	25,2	12,5
„ 1896-905	36,3	21,7	14,6
„ 1906-908	33,4	19,1	14,3
„ 1909 évben	31,9	18,1	13,8

Szinte klasszikus szabatossággal mutatja ez a táblázat a népesedés azon törvényszerű fejlődését, amelyen minden modern civilizált nép keresztülmegy, s amelyet mindenképp az jellemez, hogy a születések száma előbb lassan és azután mindig gyorsabban csökken, egészen a kétgyermekrendszer általános elterjedéséig. A szaporodás ebből eredő veszteségét egy ideig helyreüti az a körülmény, hogy a halálozási percent is hanyatlík a közegészségügy javulása miatt. Sőt ideig-óráig még erősebben csökkenhet a halálozások percentje, mint a születéseké, úgy hogy a születések többlete emelkedik, s a népszaporodás gyorsul, a születési percent hanyatlása dacára. (L. a fenti táblázat első három sorát.) Mivel azonban az emberi életkor átlagát a legjobb közegészségügyi viszonyok is csak egy bizonyos határig nagyobbíthatják: a halálozási percent csökkenésének idővel lassúbbodnia kell; attól kezdve, hogy ez beáll, a születési percent hanyatlása már a születési többlet rovására megy s a népszaporodás gyengülő irányzatot vesz, amint ezt Németországra vonatkozólag 1906 óta láthatjuk a fenti táblázatban.

Már most nézzük, e megismerések világánál, a közös vámterület népszaporodását.

Ezer lélekre jutott évente átlagosan

a Magyarbirodalomban				Ausztriában			
év	születés	halálozás	születési többlet	év	születés	halálozás	születési többlet
1891—95	41·7	31·6	9·9	1891—95	37·4	27·9	9·6
1896—900	39·4	27·6	11·5	1896—900	37·1	25·4	11·7
1901—905	37·4	26·2	11·0	1901—905	36·4	24·4	12·0
1906—909	37·0	25·4	11·6	1905—909	34·0	23·1	10·9
1910	35·6	23·5	12·1				
1911 *	34·0	24·5	9·5				

Itt is azt látjuk, hogy a születések aránya csökken úgy Ausztriában, mint nálunk. A halálozások percentje pedig (noha

* A m. kir. központi statisztikai hivatal előzetes számítása.

még elég magas, s az egészségügy javulása még jelentősen csökkentheti) ez időszert már nem hanyatlík oly gyorsan, hogy a születesek apadásából eredő veszteség helyreütödhetnék; a népesedés máris a gyengülés jeleit mutatja!

A Németbirodalom népesedésének fenti adataihoz hasonlítva azt látjuk, hogy a születesi percent hanyatlása jóval gyorsabb a közös vámterületen, mint a Németbirodalomban; amott 26 év alatt 6,6% volt a csökkenés, ellenben nálunk 18 év alatt 7,7‰, Ausztriában 14 év alatt 5,4‰. E. gyors hanyatlás következtében népesedésünk modern irányú fejlődése ez ideig már majdnem utólérte Németországet; Ausztriában 1905/909 között 1000 lélekre 34 születes esett; ugyanezen időben, az 1906/908 évek átlagában, még Németországban sem volt kevesebb a születesi arány, mint 3,4‰. Tavalý már nálunk sem volt 34‰-nél több születes. Mivel a születesek csökkenésének tempója egy bizonyos határig (az általános kétgyermekrendszer megközelítéséig) inkább gyorsul, semmint lassúbbodik: a következő évtizedekben a születesek apadása legalább is oly gyors lesz, ha nem gyorsabb, mint eddig és könnyen lehetséges, hogy húsz év múlva a közös vámterületen csak 24—26 születes fog esni évenként ezer lélekre.

Tekintve mindezeket: olyan nagyarányú természetes népszaporodás, amilyent Németország az 1880-as, s 1900-as évek között, a nagy mezőgazdasági átalakulás idején produkált: nálunk többé nem állhat elő, mert túl vagyunk a népesedés azon fejlődésstádiumán, melyben az lehetséges volt. Nem hogy gyorsulhatna szaporodásunk, de annak mai, aránylag gyenge menetét is csak azon esetben tarthatjuk fönn még 2—3 évtizedig, ha egészségügyünk egy nagyszerű reformja által a halálozások számát aránylag gyorsan csökkenteni tudjuk. Ugyanez áll még nagyobb mértékben Ausztriára nézve is.

1900 és 1910 között Ausztria és Magyarország lakossága együttvéve 8,9%-kal gyarapodott. A következő évtizedekben talán még ilyen sem lesz a népesség nagyobbodása, nemcsak azért, mert a természetes népesedés az abszolút gyengülés felé halad, de mert ezenfelül a kivándorlás okozta népvészteséggel is számolnunk kell még egy darabig, kedvező gazdasági fejlődés esetén is.

* * *

Ha a monarchia gazdasági élete modern alapokra helyeződik, s ennek következménye, az általános jólét, beáll: a fogyasztók táplálék-igénye is nagyobb lesz, ami szintén növelni fogja a közös vámterület gabonaszükségletét. A közös vámterületen ezidőszert, amint előzőleg kiszámítottuk, a népesség egyegy fejére számítva 4,21 q szemesgabonának és 3,62 q burgonyának kell teremni ahhoz, hogy a lakosság behozatalra ne szoruljon. gazdagabb országokban nagyobb ennél a fejenként szükséges termésmennyiség; ha például a németországi viszonyokat hasonlítjuk a mieinkhez, a következő képet nyerjük:

Egy lélek ellátásához kellett
a közös vámterületen Németországban

	az 1901/10 évek átlagában az 1905/908 évek átlagában*	
gabona és tengeri	421 Kg.	491 Kg.
burgonya (száraz anyagra redukálva)	98 „	181 „
Összesen	519 Kg.	672 Kg.

beleszámítva a termeléséhez szükséges vetőmagot is.

Tehát Németországban 153 kilogrammal, vagyis 29%-kal nagyobb termésre van egy embernek szüksége, mint a német határon innen. De ebből épen nem következik, hogy a közös vámterületen, ha itt a jólét ugyanoly magas fokon áll majd, mint Németországban, 153 kilogrammal több termés kell majd egy-egy fogyasztónak, mint most. Erről szó sincs.

A német embernek nem azért kell 153 kilogrammal nagyobb szem- és burgonyatermés, mert ennyivel több kenyeret és burgonyát eszik, hiszen erre fizikailag nem is volna képes. Hanem főleg azért, mert több húst és tejet fogyaszt, az állatokat pedig, melyek ezt produkálják, a németországi viszonyok között (kevés lévén a rét és legelő) nagy mértékben takarmányozzák gabonával és burgonyával, sőt a gazdák, amint Wehriede megállapította, még kenyérgabonát, rozsot is jelentékeny mennyiségekben etetnek föl állataikkal.** Ausztriában és Magyarországon az állatok ilyen takarmányozására sokkal kevésbé van szükség, mert több a természetes takarmány, nagyobb lévén a rét- és legelőterület, mely — a szántófölddel együtt — így alakult, ezer hektárookban :

	szántóföld	rét	legelő	havas
a Magyarbirodalomban (1910)	13.916	3.192	3,127***	850
Ausztriában (1897)	10.636	3.078	2.664	1.399
a kettőben együtt	24.552	6 720	5.791	2.249
a Németbirodalomban (1900)	26.257	5.956	2.707	
a monarchiában, Németország- hoz hasonlítva †	— 1.705	+ 314	+ 3.084	+ 2.249

A monarchiának, amint látszik, valamivel kisebb (bár termékenyebb) a szántóföldterülete: ellenben sokkal több rétje, legelője és havasa van, mint a Németbirodalomnak. Ha azért az 1,705.000 ha. szántóföldterületért, amellyel Németországban több van, odaadjuk a rétterületünk 314.000 ha-nyi többletét, s a havasok területéből az ausztriai 1,400.000 ha-nyi részt (a

* Saját számításom szerint, mely a Németbirodalom fogyasztási, termelési és külkereskedelmi statisztikáján alapul, s amelyre körülményességénél fogva nem térhetek ki részletesen.

A számítás anyagául szolgáló adatok a Statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich 1909. évfolyamának 2, 61, 161, 162, 168, 170, 208 és 274. lapjain található.

** Wehriede: *Die Rohrerträge der deutschen Landwirtschaft*. Thiel's Landw. Jahrbücher, Berlin, 1907. 151—152. 1.

*** A 850.000 ha. havas-terület levonása után. A statisztikában e megkülönböztetés nélkül 3,997.000 ha. szerepel.

havas jó kezelés mellett terem annyi takarmányszárazanyag-ot, (mint a szántóföld): még mindig többje van a monarchiának 850.000 ha. havassal és 3,084.000 ha. sík- és dombvidéki legelelővel, tehát egy akkora területtel, mely, ha mai elhanyagolt állapotát racionális kezelés váltja föl, minimális emberi munka befektetése árán legalább is 100—120 millió q takarmányszárazanyagot terem. Amennyiben Ausztria és Magyarország földművelése kielégítően haladni fog: a haladás minden bizonnyal kiterjed a nagy legelelő- és havasterületek okszerű hasznosítására is, a tendencia máris megvan hozzá; épen most indult meg nálunk a legelelőjavítás, Ausztriában pedig az alpesi gazdálkozás fejlesztése.

Ezt tekintve: a szántóföld-, rét- és legelelőgazdaság egyöntetű haladása mellett a monarchia marhaállománya igen jelentékenyen szaporodhatik anélkül, hogy az állatokat nagyobb mértékben kellene burgonyával és szemes gabonával takarmányozni, mint eddig. Ha tehát oly nagy lesz is a közös vámterületen a fejenként való tej- és húsfogyasztás, mint most Németországban: azért korántsem fog kelleni egy-egy lakos ellátásához akkora szem- és burgonyatermés, amekkora ott kell.

Sokkal csekélyebb jelentőségű, de érdemes a megemlítésre, hogy a vámbelföldön az alkoholfogyasztásból eredő gabonaszükséglet is kisebb, mint Németországban, hol évenként és fejenként 40 kilogramm gabonát és burgonyaszárazanyagot dolgoznak fel szesz italokká, míg a közös vámterületen csak 25 kilogrammot,* mert van szőlő- és gyümölcstermelés, amelyet Németországban a kedvezőtlenebb éghajlat szűk térre szorít.

Vetőmagra is kevesebb kell a közös vámterületen, mint Németországban, a kiterjedt kukoricatermelés révén, amely aránylag kevés vetőmagot igényel.

Mindezen nagyobb és kisebb előnyök annál inkább ki fognak domborodni, minél fejlettebb lesz Magyarország és Ausztria mezőgazdasága. Midőn tehát meg akarjuk ítélni, milyenek a közös vámterületen az egy főre eső gabonaszükséglet emelkedésének kilátásai: a német ember mai szükséglete nem szolgálhat irányadóul. Ha Németországban ma 672 kilogramm gabonának és burgonyaszárazanyagot kell teremnie ahhoz, hogy egy lakos, az ottani magasabb életigények szerint, el legyen látva: a közös vámterületen — az eltérő természeti viszonyoknál fogva — hasonló magas igények kielégítésére jóval kisebb egy főre eső gabona- és burgonyatermés is elegendő lesz.

Ha emellett tekintetbe vesszük a természetes népszaporodás gyengülését is: kizártnak kell találnunk, hogy a közös vámterület gabona- és burgonyaszükséglete húsz év alatt olyan mértékben

* Kiszámítva a Stat. Jahrbuch f. d. Deutsche Reich 1909. 102—104, továbbá az Österreichisches Statistisches Handbuch 1908. 266-267, és a Magy. Stat. Évkv. 172—173. lapján található adatokból.

gyarapodhassék, mint hasonló idő alatt Németországban. Nem hús, de talán még harminc év alatt sem állhat be a szükséglet ilyen arányú emelkedése. Pedig a termelés hús év alatt könnyen elérheti a mai német színvonalat; ha földművelésünk modern alapokra helyeződik és ugyanakkor Ausztriáé is halad: hús év alatt 65—70%-kal, sőt többel is gyarapodhatnak a termések. Világos ennél fogva, hogy a közös vámterületen ezidőszerint a termelés gyorsabb haladásra képes, mint a fogyasztás. És mivel a monarchia átlagos évi behozatali szükséglete még csekély: egészen bizonyos, hogy azon esetben, ha a földművelés, főleg a Lajtán innen, erőteljes haladásnak indul: a monarchia rövidesen nem importálni, hanem exportálni fog gabonát, úgy mint még tíz évvel ezelőtt, és Budapesten újra a világpiacon búaárak lesznek érvényesek, ami szemben a most uralkodó árral, métermázsánként 6—8 korona árhanyatlást jelentene.

Mivel pedig, amint már láttuk, a többtermelés egyszersmind a mezőgazdasági munkabért nagy arányban emelné: mezőgazdasági termelésünk reformja után a nagybirtokos, noha a termések nagyobbodnának, kisebb földjövédelmet élvezne, mint most. A haszonberek hanyatlanának.

d) A mezőgazdasági többtermelés és az általános választójog

A nagybirtokos érdekeltség vezető elemei jól látják, hogy olyan mértékű többtermelés, mely az ország haladás-igényeit kielégítené, nem hasznára, hanem kárára volna a nagybirtoknak. Jól látszott ez 1910-ben, mikor az Országos Magyar Gazdasági Egyesület leplezetlen antipátiával, sőt éles támadásokkal felelt Serényi földművelésügyi miniszter igen szerény és nagy általánosságban mozgó többtermelési programjára. És noha a nyílt ellentállást azóta feladták, részben a közvélemény nyomása alatt, részben azért, mert a kormány maga deferált nekik: éppen nem úgy viselkednek, mint a többtermelés őszinte és a megbízható hívei.

Élénk világot vet a nagybirtokosság körében uralkodó hangulatra egy ismert nagybirtokos, Rohonczy Gedeon búzakarrel-javaslat. Rohonczy Gedeon 1910 október 9-én az *Az Újság* című napilapban fölszólította „agrár testvéreit”, hogy álljanak össze és részben önkéntes megegyezés útján, részben kényszerítő kormányintézkedések által hassanak oda, hogy az országban egymillió kataszteri holddal kevesebb búzát, arányosan kevesebb rozst és tengerit vessenek a gazdák, mint eddig, továbbá szövetkezzenek a horvát és az osztrák agráriusokkal, hogy ezeknek párhuzamos eljárását biztosítsák. Mert — amint mondja — korlátozni kell a gabonatermelést, különben nem lehet áremelő hatása a vámnak, mely a legutóbbi pár évben oly szépen érvényre jutott. A terv persze kivihetetlen, mert gabonatermelésünk $\frac{3}{5}$ -ét 50 holdnál kisebb gazdaságok szolgáltatják, a kiscgazdák pedig nem állnak búzakarrelbe és a kormánynak sincs elég hatalma ahhoz, hogy őket termelésük egy

részétől eltiltsa. De jellemző, hogy ez a terv egyáltalában fölmerült. Kétségen fölül áll, hogy a nagybirtokok érdekeltség most, mikor éppen kezdni élvezni a gabonavámok ár- és haszonbér-emelő hatását, nem hogy növelné, hanem inkább még csökkentené a termelést, semhogy a vámok hatását veszélyeztesse. És ha megengedjük, hogy a nagybirtokosok nagyobb része nem úgy gondolkozik, mint Rohonczy Gedeon: akkor is bizonyos, hogy a mezőgazdaság olyan mértékű fejlesztésébe, mely a gabonavámok áremelő hatását veszélyezteti: a nagybirtokos érdekeltség nem hajlandó belemenni.

Az ország és egész dolgozó népe azonban nem elégedhetik meg a haladás oly csekély mértékével, amelyet a nagybirtok érdekeivel össze lehet egyeztetni. Amikor azt látjuk, hogy a haladás már nem is szorítkozik Nyugateurópára — hiszen már Oroszország is nagy lépésekkel tör előre — akkor mi sem haladhatunk csigamódra, ha a világversenyben eltiportatni nem akarjuk magunkat. Húsz-huszonöt év alatt legalább is oda kell jutnunk, ahol ma északnyugati szomszédaink vannak, mert húsz év múlva ők már nem ott lesznek, ahol ma, hanem egy óriási lépéssel tovább. S a haladásunk útját csak egy kulccsal nyithatjuk meg: ha földünk termését jelentékenyen növeljük.

Mezőgazdaságunk ügyének fejlesztését azonban — az most már kétségtelen — nem a nagybirtoktól kell várunk. És pedig nem csupán viszonyaink imént előadott különleges alakulása miatt, hanem azért is, mert egyáltalán elmúltak már — az egész világgazdaságban — azok az idők, mikor a nagybirtok még a mezőgazdasági haladás zászlóvivője lehetett. A XIX. század végének és a XX. század elejének termelési és népesedési viszonyai, gabonaár- és munkabérialakulása mellett a nagybirtokot nem a termelés nagyobbitása, hanem inkább a termelés visszafejlesztése kezdi jellemezni. Az emelkedő munkabérek hatása alatt a nagybirtokon gazdálkodók egyre inkább arra törekszenek, hogy minél több munkát takarítsanak meg; és még a termelést, s így a gazdasági bevételeket is hajlandók alászállítani, ha e rendszabállyal sok munkát tudnak megtakarítani, s a bevételek csökkenésénél nagyobb munkaköltségcsökkenést tudnak elérni. Így tesznek például az angol nagybirtokosok, kik harminc év óta szántóföldjeik egy nagy részét legelővé alakították, s általában extenzívvé tették gazdálkodásukat, mert világpiaci gabonaár és $3\frac{1}{2}$ koronás mezőgazdasági férfinapszám mellett csak így tudták földjövödelmük egy részét megmenteni.

Hasonló gazdálkodás-irány, már tíz évvel ezelőtt, a német nagy- és középbirtokon is föllépett, pedig Németországban a mezőgazdasági férfinapszám évi átlaga még nem érte el a 3 koronát, s a gabonaárakat vám emeli.*

* Részletesebben 1. *Föld és Társadalom*, 221—240 l.

Minálunk a nagybirtok gazdálkodásának az a visszafejlődése, mely Németországban föllépett, még nem észlelhető; a magyar nagybirtok — és főleg a középbirtok — termelőerejének fejlődése még nem érte el tetőpontját. Sőt épen az utolsó pár év folyamán, a magas búzaárak hatása alatt egy kissé érdeklődtek a nagygazdák a termelőmód javítása iránt s a cukorgyáralapítások mutatják, hogy itt-ott meg van a törekvés az intenzívebb termelésre. De ez a kis haladás már nem tarthat soká; a nagyüzem visszafejlődése hovatovább nálunk is meg fog kezdődni. A mezőgazdasági férfinapszám évi átlaga — a hivatalos kimutatás szerint — az utolsó 8 év folyamán 80 fillérrel emelkedett és 1910-ben 211 filléren állott. Ha a következő 8 — 10 év folyamán újabb 80 fillérrel emelkedik: meg fogja közelíteni a 3 koronát, s a magyar nagy- és középbirtok ott lesz, ahova a német már eljutott: kénytelen lesz arra törekedni, hogy extenzívebbé tegye gazdálkodását, és még ezzel is csak mérsékelheti, de teljesen nem háríthatja el földjövödelmének hanyatlását. A munkabérek emelkedésének ez a hatása a nagygazdaságra még erősebb lesz, ha időközben a gabona ára hanyatlani fog. Erre vezethet már maga a többtermelés, megszüntetvén a gabonavámok áremelő hatását, de a többtermeléstől el is tekintve: nincs kizárva az sem, hogy jön egy olyan politikai változás, amely megszünteti magát a közös vámterületet, vagy ennek gabonavámjait. Álljon elő bármelyike is ezen okoknak: a magyar nagybirtok, ha a mezőgazdasági visszafejlődés útjára lép, hanyatló gazdálkodással azt a földjövödelmet, s azt a pozíciót, melyet ma bír, megtartani nem képes; s annál kedvezőtlenebbé válik helyzete, minél inkább megerősödnek időközben a modern világ új hatalmai: a kisbirtokosság és az ipari-kereskedelmi népesség.

Már erre való tekintettel is érdeke a nagybirtokosságnak nem csupán az, hogy a közös vámterületet és ennek gabonavámjait minden áron fenntartani igyekezzék, de az is, hogy a kisbirtok gazdasági felvirágzásának s ezzel a dolgozó polgárság hatalomrajutásának útját elvágja, amit csak úgy érhet el, ha a mezőgazdaság korszerű átalakulását megakadályozza.

Tekintsük akár sajátos népesedési és vámügyi viszonyainkat, akár a világgazdaságban mutatkozó fejlődéstendenciát: mindenképen arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a magyar nagybirtokosság saját osztályérdeke ellen cselekednék, ha földművelésünket az erőteljes haladás útjára vezetné. Tehát ezt nyilván nem is fogja megtenni. Földművelésünk reformja nélkül azonban semmi téren nem tudunk haladni, sőt magát földművelésünket tönkreteszi a talajkimerülés, s a földműveléssel együtt az egész országot. A földművelés reformjára tehát égető szüksége van az ország egész polgári és munkásnépének nemkülönben, mint magának az államháztartásnak. Következéleg úgy az államnak, mint az egész dolgozó polgárságnak szükségképen arra kell törekednie, hogy a nagybirtokosság és a középbirtok-

kosság nélkül, sőt ezek ellenére keresse a boldogulás útját. 1867. óta a nagybirtokosság és a régi középbirtokosság, a gentry vezette az ország ügyeit és egész közéletét; s e vezetés évtizedeken át, egészen az 1890-es évekig, jól összefért az ország gazdasági és kulturális emelkedésével, mert abban az időben úgy a nagybirtokos, mint a középbirtokos többtermelésre törekedett és hasznot is húzott belőle. Azóta megfordult a helyzet; a mezőgazdaság haladása a megváltozott viszonyok között többé nem hasznára, hanem kárára volna a közép- és nagybirtokosságnak; ezek osztályérdeke többé nem párhuzamos az ország érdekével. Egy ilyen osztályra, melynek érdeke kifejezetten az, hogy a földművelésnek és vele az egész gazdasági életnek haladását megakassza, hogy tehát az országot létérdekében támadja meg: a dolgozó polgárság és munkásság nem bízhatja többé sorsát s az állam maga többé nem szolgáltathatja ki magát neki; annyi volna ez, mint az öngyilkosság. A népnek azonban semmi kedve az öngyilkosságra és egészséges élet-ösztöne máris rávezette az orvosságra, az általános választójogra, melynek megvalósítása az ország és a közélet vezetését el fogja venni a gentrytől és a nagybirtokosságtól, s a dolgozó polgárságra fogja ruházni.

Általában nem igen tudják, hogy az általános választójogra való törekvés voltaképpen agrárpolitikai irány. Pedig így van. Nem a közéleti formák demokratizálása a fontos az általános választójog politikájában, hanem az, amit maga után von: a termelőerők növekedése, a mindennapi kenyér szaporodása. Az ország demokratizálására való törekvés: többtermelésre való törekvés; akik az általános választójogot komolyan és becsületesen akarják, azok szükségszerűen magukévá fognak tenni előbb vagy utóbb egy olyan agrárpolitikát, mely a termékek gyors nagyobbítását akarja minden oldaltekintet nélkül, — tekintet nélkül arra, hogy a többtermelés megszüntetheti a gabonavámok hatását és szembe támadhatja a nagybirtok életérdekeit. Az új demokratikus irány époly szükségszerűen maga után vonja e törekvést, amilyen szükségszerű jelenség, hogy gróf Tisza István, az általános választójog szilaj ellensége egyszersmind fanatikus híve a közös vámterület védővámjainak. Tisza István iránya egy szerves háromság: a census-választójog fönntartása, a nagybirtok erősítése, a mezőgazdasági termelés korlátozása az áremelő vámok érdekében. A demokratikus törekvések, melyek Tisza Istvánnal szembe néznek, rejtve bár, de ugyanilyen szerves háromságot tartalmaznak: általános választójog, többtermelés, demokratikus birtokpolitika. Melyik fog győzni a két ellenfél közül? A világtörténelem erői mindig azoknak a törekvéseknek adtak igazat, amelyek az adott viszonyok között a termelőerők nagyobbításával voltak egyirányúak.

A nagybirtokosság csak addig vezetheti valamely ország ügyeit, amíg érdeke párhuzamos a földművelés

haladásával. Az angol arisztokrácia százötven éven át — lassan és megszakításokkal ugyan — de előrevitte a szigetország földművelését, s amíg ezt tette: a közhatalomnak szinte kizárólagos birtokosa volt. Az új idők termelési és népességi viszonyai azonban hovatovább ellentétbe hozták érdekeit a mezőgazdasági haladás érdekével: amióta ez beállott, mindinkább hanyatlott hatalma; most már ennek legerősebb bástyája, a lordok háza is megdőlt, s az angol törvényhozás nyíltan törekszik arra, hogy a nagybirtokot feldarabolja és átadja a dolgozó népeknek.

A német junkerek ötven éven át, de különösen 1880 és 1900 között szépen vezették a birodalom mezőgazdaságát; a németiség éppúgy mint az angolok, a nagybirtok vezetése alatt lépett be a teljes gazdasági erő kifejtés, a teljes kultúra körébe. De a német nagybirtok az emelkedő munkabérek hatása alatt kezd megállapodni, kezdi gazdálkodását visszafejleszteni: és máris inogni kezd a hatalom hegyormoa a junkerek lábai alatt; máris készülnek a Németbirodalom demokratizálására azok az erők, melyeket a gazdasági fellendülés nevelt nagyra.

A mi haladásunk a németekénél később, a világgazdaság egy későbbi fejlődés-stádiumában indult meg; a magyar földesúri osztály már elkésett attól, hogy a modern gazdasági élet kialakulása az ő vezetése alatt történhessék. Csak fél munkát végezhetett 1867-től 1896-ig; azóta, a haladó világgazdasági környezetben, elvesztette a vezetésre való gazdasági képességét. Magyarországon a kisgazdanépességnek kell végrehajtania, támogatva az államtól és a városi polgárságtól, az intenzív földművelés kialakítását, amelyet Németországban a közép- és nagybirtokosság hajtott végre. S ezért nálunk a régi földesúri osztály hatalmának aránylag korán meg kell dőlnie; az új Magyarország, mely az intenzív földműveléssel együtt kialakul, kezdetől fogva demokratikus kisbirtokos, kispolgári ország lesz, — más alapon létre sem jöhet.

A társadalom mindenkori szervezetét a mezőgazdasági termelésnek, a mindennapi kenyér termelésének szükségletei határozzák meg: mert a társadalom legegységesebb törekvése, hogy kenyere legyen. Ha a technikai és népesedési viszonyok olyanok, hogy a mezőgazdaság fejlesztése arisztokratikus birtok- és üzemszert kíván: akkor ilyen bizonyára ki is alakul s akkor a birtokarisztokrácia hatalma egyszersmind a nem földműves osztályokra is nagymértékben kiterjed. Ha ellenben a termelési és népesedési viszonyok (melyek a gabona árában és a munkabérekben jutnak kifejezésre) olyanok, hogy arisztokratikus birtok- és üzemszert — megfelelő földjövedelem híján — a mezőgazdaság fejlesztésére alkalmatlan: akkor demokratikus birtok- és üzemszert van szükség, s akkor ilyennek kialakítása lesz a társadalomban a legerősebb törekvés.

A XIX. század végén s a XX. század elején az összes civilizált országokban ez az utóbbi tendencia kezd előállni, s

a társadalmi erők egyre inkább úgy kénytelenek elhelyezkedni, hogy az új irányú fejlődést ne hátráltassák, hanem inkább előmozdítsák. De ez a kényszerűség talán sehol sem olyan erős, mint, sajátos gazdasági és politikai helyzetünknel fogva, nálunk Magyarországon. Itt egyenesen életszükség, hogy a mezőgazdasági termelés vezetését a nagybirtokos kezéből a kisgazda vegye át.

Ez a nagy történelmi fordulat azonban csak az általános választójog parlamentjén keresztül lehetséges.